

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 341.94

DOI 10.33111/Ire.2019.18.208

*І. О. Трощенко**,
аспірантка кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка**

СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті аналізується стан правового регулювання недоговірних зобов'язань у міжнародному приватному та цивільному праві України. Особливо досліджено історичний аспект регулювання недоговірних зобов'язань на різних етапах кодифікації цивільного та міжнародного приватного права в Україні, а також здійснено дослідження основних підходів до колізійного регулювання недоговірних зобов'язань в рамках Закону України «Про міжнародне приватне право» та міжнародно-правових документів, стороною яких є Україна.

Ключові слова: недоговірні зобов'язання, зобов'язання із завдання шкоди, колізійне регулювання, закон місця завдання шкоди, спеціальні формули прикріплення.

В статті аналізуються состояние правового регулирования недоговорных обязательств в международном частном и гражданском праве Украины. Отдельно исследован исторический аспект регулирования недоговорных обязательств на разных этапах кодификации гражданского и международного частного права в Украине, а также изучены основные подходы к коллизионному регулированию недоговорных обязательств в рамках Закона Украины «О международном частном праве» и международно-правовых документов, стороной которых является Украина.

Ключевые слова: недоговорные обязательства, обязательства из причинения вреда, коллизионное регулирование, закон места причинения вреда, специальные формулы прикрепления.

*Troshchenko I.O., PhD candidate of Private International Law Department of Kyiv State Taras Shevchenko University

THE STATE OF LEGAL REGULATION OF NON-CONTRACTUAL OBLIGATIONS IN PRIVATE INTERNATIONAL AND CIVIL LAW OF UKRAINE

** Науковий керівник: д.ю.н., професор, член-кореспондент АПРн України А. С. Довгерт

Article deals with the state of legal regulation of non-contractual obligations in private international and civil law of Ukraine. The analysis is made of historical aspect of legal regulation of non-contractual obligations at different stages of Ukrainian civil and private international law codification, as well as of main approaches to choice of law regulation of non-contractual obligations by the Law of Ukraine «On Private International Law» and international legal instruments to which Ukraine is a party.

Key words: non-contractual obligations, damages in tort, choice of law regulation, law of place of harm, special choice of law rules.

Постановка проблеми. Недоговірні зобов'язання є окремим видом зобов'язань, які виникають на підставі відмінній від договору і які включають в себе, окрім зобов'язань із завдання шкоди (деліктів), ще і зобов'язання із набуття та збереження майна без достатньої правової підстави, ведення чужих справ без доручення та ін. Незважаючи на те, що ця група зобов'язань є набагато численнішою та різноманітнішою ніж договірні зобов'язання, регламентація цього інституту на законодавчому рівні, так само як і рівень наукового дослідження цієї тематики, досі є недостатньо розвиненим. Відповідно дослідження проблематики, пов'язаної із законодавчим регулюванням недоговірних зобов'язань в Україні є необхідним для подальшого розвитку та удосконалення національного права.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані із недоговірними зобов'язаннями висвітлювались у працях таких авторів, як: А. С. Довгерт, Є. В. Кабатова, В. І. Кисіль, О. П. Коровіна, Ф. Лист, А. Н. Макаров, Ф. Мартенс, О. О. Отрадна, Л. Раапе, Т. Ю. Сокрутова, Д. А. Ушивцева та інших. Проте питання законодавчого регулювання недоговірних зобов'язань як в частині цивільного права, так і в частині міжнародного приватного потребує подальшого розроблення.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз стану правового регулювання недоговірних зобов'язань у рамках цивільного права та колізійного регулювання таких зобов'язань у міжнародному приватному праві України, включаючи норми двосторонніх і багатосторонніх міжнародно-правових документів, які є частиною законодавства України з метою, в тому числі виявлення можливих прогалин правового регулювання не договірних зобов'язань у міжнародному приватному та цивільному праві України.

Основні результати дослідження. Новий етап розвитку правової системи України розпочався із здобуттям незалежності на-

шої держави у 1991 р., коли докорінних змін зазнали всі галузі права та законодавства України. Не виключенням із загальної тенденції стало й цивільне право та міжнародне приватне право, які були розбудовані на якісно нових засадах.

Після багаторічної підготовки 16 січня 2003 р. нарешті було прийнято новий Цивільний кодекс України (далі — ЦКУ) [1], в якому було значно розширено правове регулювання недоговірних зобов'язань порівняно з попередніми цивільними кодексами України. У Главах 82–83 цього Кодексу знайшли закріплення матеріально-правові норми стосовно деліктних зобов'язань і зобов'язань із квазіделіктів.

ЦКУ передбачає такі недоговірні зобов'язання, як публічна обіцянка винагороди (без оголошення конкурсу та за результатами конкурсу); вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення; рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи; створення загрози здоров'ю, майну фізичної або юридичної особи; зобов'язання із заподіяння шкоди; зобов'язання із набуття або збереження майна без достатньої правової підстави.

Нині недоговірні зобов'язання являють собою самостійну групу цивільно-правових зобов'язань, а отже, зобов'язання, які входять до цієї групи, мають спільні ознаки, що дозволяють, поперше, об'єднати їх, а по-друге, відмежувати від зобов'язань, що виникають із цивільно-правових договорів.

Спільною рисою, яка дозволяє виокремити недоговірні зобов'язання в самостійну групу цивільно-правових зобов'язань, є відсутність договірних відносин між суб'єктами цих зобов'язань. Тобто підставою виникнення таких зобов'язань є не домовленість сторін (договір), а односторонні правочини, заподіяння шкоди, безпідставне збагачення та інші односторонні діяння. Виходячи з цього, недоговірні зобов'язання можна визначити як зобов'язання, підставами виникнення яких є інші, крім договору, юридичні факти [2, с. 191].

Відсутність домовленості між сторонами недоговірних зобов'язань породжує таку їх характерну рису, як відсутність узгодження волі учасників на виникнення зобов'язання. І навіть тоді, коли виникнення недоговірного зобов'язання залежить від вольової дії особи (наприклад, оголошення конкурсу), воно все одно не вимагає узгодження волі інших учасників цього правовідношення [3, с. 10].

Паралельно із процесом розробки нового цивільного законодавства України відбувався й процес оновлення міжнародного приватного, зокрема й колізійного права. Із посиленням міжнародних економічних зв'язків України та пошквалюванням світових інтеграційних та міграційних процесів постало питання про необхідність розробки спеціального законодавства з питань міжнародного приватного права (далі — МПрП) і питань колізійного регулювання.

Під час дискусії, що розгорнулась в Україні на початку ХХІ ст. стосовно шляхів кодифікації МПрП наголошувалось, що відсутність єдиного кодифікаційного акту з питань МПрП негативно впливає на правозастосовчу практику, призводить до суперечностей і прогалин у правовому регулюванні, дублювання тих самих положень [4, с. 64].

Попри тривалу наукову дискусію законотворцями було прийнято рішення здійснювати галузеву кодифікацію норм МПрП шляхом включення його норм до нового ЦКУ. При розробці на початку двохтисячних років проекту нового ЦКУ норми міжнародного приватного права і міжнародного цивільного процесу пропонувалось розташувати у Книзі VIII, яка містила три розділи: загальні положення, колізійне право та міжнародний цивільний процес.

Проте перед остаточним прийняттям Цивільного Кодексу норми МПрП з його тексту було виключено та доручено Кабінету Міністрів України розробити спеціальний закон про міжнародне приватне право. Отже подальший розвиток законодавства відбувся у напрямку автономної кодифікації.

На обґрунтування потреби у прийнятті окремого закону про МПрП законодавці зазначили, що відокремлення норм міжнародного приватного права від положень Цивільного кодексу є доцільним, оскільки МПрП має особливий предмет регулювання: приватні (чи цивілістичні) правовідносини, ускладнені іноземним елементом [5, с. 97–98]. До сфери регулювання цього Закону належать, наприклад, трудові відносини, які у більшості країн не розглядаються як цивільні й не регулюються цивільним законодавством.

Крім того, прийняття окремих комплексних законів, які містять положення щодо регулювання загальних питань Міжнародного приватного права, питань визначення застосовуваного права, а також питань міжнародного цивільного процесу стало основною тенденцією законодавчого регулювання питань міжнародно-

го приватного права (МПрП) у другій половині ХХ століття. Така форма кодифікації міжнародного приватного права є оптимальним варіантом, порівняно з іншими підходами до законодавчого вирішення проблем МПрП [6].

Закон України «Про міжнародне приватне право» було прийнято 23 червня 2005 р. [7] У Розділі VII Закону «Колізійні норми щодо недоговірних зобов'язань» вміщено чотири статті присвячені питанню колізійного регулювання недоговірних зобов'язань. За загальним правилом, закріпленим у статті 48 встановлено, що до зобов'язань, які виникають з дії однієї сторони, застосовується право держави, у якій мала місце така дія.

Також у законі передбачено низку додаткових колізійних норм. Зокрема, права та обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди, визначаються правом держави, у якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди (частина 1 статті 49). Права та обов'язки за зобов'язаннями, що виникають унаслідок заподіяння шкоди за кордоном, якщо сторони мають місце проживання або місцезнаходження в одній державі, визначаються правом цієї держави (частина 2 статті 49). Сторони зобов'язання, що виникло внаслідок завдання шкоди, у будь-який час після його виникнення можуть обрати право держави суду (частина 4 статті 49). Крім того, відповідно до частини 3 статті 49 право іноземної держави не застосовується в Україні, якщо дія чи інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди, за законодавством України не є протиправною.

Спеціальні колізійні прив'язки передбачено Законом України «Про міжнародне приватне право» стосовно вимог про відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг). Так, до вимоги про відшкодування шкоди на вибір потерпілого застосовується: 1) право держави, у якій знаходиться місце проживання, місцезнаходження або основне місце діяльності потерпілого (частина 1 статті 50); 2) право держави, у якій знаходиться місце проживання або місцезнаходження виготовлювача товару або виконавця роботи (послуги) (частина 2 статті 50); 3) право держави, у якій потерпілий придбав товар або в якій для нього була виконана робота (надана послуга) (частина 3 статті 50). До правовідносин у сфері права інтелектуальної власності вітчизняне законодавство передбачає застосування права країни у якій вимагається захист цих прав.

Також спеціальні колізійні прив'язки передбачені Законом України «Про міжнародне приватне право» стосовно набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Так, до зобов'язань, що виникли внаслідок набуття, збереження майна без достатніх правових підстав, застосовується право держави, у якій такі дії мали місце. Сторони зобов'язання у будь-який час після його виникнення можуть домовитися про застосування до нього права держави суду (ст. 51).

Втім міжнародно-правове регулювання недоговірних відносин в Україні також містить ряд прогалин. Так, у Законі України «Про міжнародне приватне право» відсутня спеціальна норма щодо правил розв'язання колізій у питаннях недобросовісної конкуренції, не врегульовано питання застосування права у сфері недоговірних зобов'язань у разі завдання шкоди навколишньому середовищу та відносини, що пов'язані із страйками або локаутами. Не знайшли спеціального закріплення у законодавстві України правила застосування колізійних прив'язок у недоговірних зобов'язаннях з ведення чужих справ без доручення. Ані в цивільному, ані в міжнародному приватному праві України взагалі не врегульовано інститут переддоговірної відповідальності та питання розв'язання колізій у сфері переддоговірної відповідальності.

Норми стосовно деліктних зобов'язань були передбачені тільки в останніх за часом підписання двосторонніх договорах про надання правової допомоги між СРСР і Польщею, В'єтнамом, Кубою, тодішніми Чехословаччиною та НДР. Тепер вони є майже у всіх міжнародних договорах, хоча, скажімо, Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах 1992 р. таких норм не передбачає.

Основною колізійною прив'язкою в договорах про правову допомогу за участю України є закон місця заподіяння шкоди. Цей принцип може мати різне формулювання. Ось приклади: «місце дії чи іншої обставини, що послужила підставою для вимоги про відшкодування шкоди» (п. 1 ст. 39 Договору з Кубою, п. 1 ст. 33 — з Грузією, п. 1 ст. 33 — з Естонією, п. 1 ст. 42 Мінської конвенції про правову допомогу 1993 р.); «законодавством... Сторони, на території якої мала місце подія, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди» (ч. 1 ст. 43 Договору з Македонією); «законодавство держави, на території якої мав місце випадок, що є джерелом зобов'язання» (п. 1 ст. 35 Договору з Молдовою, п. 1 ст. 35 — з Польщею); «вчинок або інші

обставини, що стали підставою для вимоги про відшкодування збитків» (п. 1 ст. 33 — з Литвою).

У всіх договорах передбачається прив'язка до закону громадянства, якщо потерпілий і делінквент є громадянами однієї договірної держави. Ця прив'язка є зручною, оскільки полегшується збирання доказів, ведення переписки, обчислення судових витрат, процесуальних строків тощо.

Крім двосторонніх угод про правову допомогу та вказаної Мінської конвенції стосовно вибору законодавства для регулювання цивільної відповідальності, що настає з делікту, застосовуються міжнародні багатосторонні угоди, які переважно регулюють спеціальні випадки деліктної відповідальності. У них уніфікацією можуть охоплюватися тільки підстави та умови відшкодування шкоди. Такими є, наприклад, Конвенція № 115 МОП про захист працівників від іонізуючої радіації, ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 29 травня 1968 р., Конвенція запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами 1972 р., ратифікована 24 грудня 1975 р., Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих і ліквідації їх наслідків 1996 р. Норми про зазначену відповідальність повинні міститися у національному законодавстві держав — учасниць цих міжнародних договорів.

Прикладом конвенцій, які містять норми про умови відповідальності за делікти, є Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень 1929 р., ратифікована 1959 р., Афінська конвенція про перевезення морем пасажирів та їх багажу 1974 р. і Протокол 1976 р. до неї (Україна приєдналася у 1994 р.), Конвенція, яка доповнює Варшавську конвенцію для уніфікації повітряних перевезень, здійснюваних перевізником, що не має договірних зобов'язань, ратифікована Україною 1983 р.

Для України обов'язковими є норми Римської конвенції про збитки, завдані іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні від 7 жовтня 1952 р. Україна є учасницею Міжнародної конвенції щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969 р., підготовленою на Міжнародній конференції, скликаній за ініціативою Міжнародної морської організації у Брюсселі. В її роботі брала участь і делегація України, але за рішенням загальносоюзних директивних інстанцій Конвенцію було підписано лише представником

СРСР 1975 р. Відтоді її чинність поширювалась і на Україну. Конвенція обов'язкова для нашої держави, як однієї з правонаступниць колишнього СРСР. Участь у ній підтверджено постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р.

У 1987 р. набрали чинності для СРСР (а отже, і для України) п'ять із десяти конвенцій з питань безпеки ядерних матеріалів та охорони навколишнього середовища. Це — Конвенція про фізичний захист ядерних матеріалів та ядерних установок від 3 березня 1980 р.; Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію від 16 вересня 1986 р.; Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації від 26 вересня 1986 р.; Протокол від 8 липня 1985 р. про скорочення викидів сірки чи їх транскордонних потоків хоч би на 30 відсотків до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 1979 р.; Міжнародна конвенція про створення Міжнародного фонду для компенсації шкоди від забруднення нафтою 1971 р. У 1996 р. Україна приєдналася до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21 травня 1963 р. Україна приєдналася до Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою, підписаної в Лондоні 27 листопада 1992 р. (ратифікована 4 липня 2002 р.). Ці договори стали основою створення на національному рівні ефективного юридичного важеля захисту ядерних матеріалів, устаткування і засобів транспортування від несанкціонованого доступу до них, посягань і та ін.

Україною укладено й двосторонні угоди, в т. ч. на міжвідомчому рівні, у вказаній сфері. Так, щодо мирного використання атомної енергії 28 червня 1992 р. було підписано Угоду про співробітництво у сфері ядерної безпеки та радіаційного захисту між Державним комітетом України з ядерної та радіаційної безпеки та Дирекцією безпеки ядерних об'єктів Міністерства промисловості та зовнішньої торгівлі Французької Республіки. Практичне застосування цієї Угоди стосується, зокрема, безпеки роботи та припинення роботи діючих АЕС України, радіаційного захисту персоналу та населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Інститут недоговірних зобов'язань в Україні є частиною цивільного права, а колізійне регулювання недоговірних зобов'язань із іноземним елементом здійснюється Законом України «Про міжнародне приватне право». Крім того норми щодо колізійного регулювання недоговірних зобов'язань містяться у двосторонніх та багатосторонніх міжнародно-правових документах, які були ратифіковані Україною і становлять частину її законодавства.

Основною формулою прикріплення, що застосовується при вирішенні колізій у сфері недоговірних зобов'язань в Україні, є право місця заподіяння шкоди, крім того для окремих видів зобов'язань передбачено спеціальні формули прикріплення, зокрема права спільного місця проживання сторін і закон суду. Незважаючи на те, що цивільне законодавство України та законодавство у сфері міжнародного приватного права регламентує досить широке коло правовідносин існує і ряд прогалів, які потребують усунення, зокрема, щодо врегулювання інституту переддоговірної відповідальності, колізійного регулювання недоговірних зобов'язань, що виникають внаслідок недобросовісної конкуренції, зобов'язань із завдання шкоди навколишньому середовищу тощо.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, (ВВР) 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Кутателадзе О. Д. Підстави виникнення зобов'язань за римським приватним правом і сучасним цивільним законодавством України: дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 219 с.
3. Отраднава О. О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
4. Довгерт А.С. Система приватного права та структура нового Цивільного кодексу України. *Українське право*. 1997. №1. С.64–67.
5. Довгерт А.С. Сучасні приватноправові реформи в Україні з огляду на формування всесвітньо цивільного права. *Проблеми систематизації приватного права України та Європи: монографія* / за заг. ред. Ю.В. Білоусова. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 94–109.
6. Кисиль В. Нельзя откладывать принятие Закона. http://vkr.ua/ru/publications/articles/the_adoption_of_the_statute_should_not_be_postponed/ (дата звернення: 05.12.2018).
7. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2005, № 32, ст.422). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2709-15> (дата звернення: 22.07.2018).

Стаття надійшла до редакції 1 травня 2019 р.